

РОМСКИТЕ ПАСТОРИ И НЕФОРМАЛНОТО ОБРАЗОВАНИЕ: ВЪЗМОЖЕН
ПЪТ КЪМ ИНТЕГРАЦИЯ?
(НА ПРИМЕРА ОТ ГЕТОИЗИРАНИТЕ СТРУКТУРИ В РАЗЛОГ И
БЛАГОЕВГРАД)

DOI: 10.7546/PG.1-2.2025.03

Камелия Петкова¹, Надежда Илиева²

В настоящата статия се отчита значението на неформалното образование като инструмент за социална трансформация и интеграция на маргинализирани общности. Основният фокус е върху ролята на ромските пастори в гетоизираните структури на градовете Благоевград и Разлог. Те организират курсове по езици, занаяти и социални инициативи, които подпомагат личностното развитие, намаляват социалната изолация и насърчават културната интеграция на ромите. Изследването използва методологията на анализ на два случая (case study), реализирани в рамките на проект „Пространствени модели на ромските гетоизирани градски структури в България”, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ към Министерството на образованието и науката. Резултатите показват, че пасторите служат като ключови посредници между общността, образователните институции и местните власти. Чрез ръководеното от тях неформално образование се създават възможности за преодоляване на пространствената и социалната изолация, като същевременно се подпомага устойчивото развитие на общностите.

Ключови думи: неформално образование, ромски пастори, социална интеграция, ромска общност, устойчиво развитие.

THE ROMA PASTORS AND NONFORMAL EDUCATION: A POSSIBLE PATH TO
INTEGRATION?
(CASE STUDY OF GETTOIZED STRUCTURES IN RAZLOG AND BLAGOEVGRAD)

Kamelia Petkova, Nadezhda Ilieva

Abstract: This article examines the significance of non-formal education as a tool for social transformation and the integration of marginalized communities. The primary focus is on the role of Roma pastors in the ghettoized structures of Blagoevgrad and Razlog. They organize language courses, craft workshops, and social initiatives that support personal development, reduce social isolation, and promote cultural integration of Roma people. The study employs a case study methodology, analyzing two cases implemented within the framework of the project “Spatial Models of Roma Ghettoized Urban Structures in Bulgaria,” funded by the National Science Fund of the Ministry of Education and Science. The results reveal that pastors act as key mediators between the community, educational institutions, and local authorities. The non-formal education initiatives they lead create opportunities to overcome spatial and social isolation while fostering the sustainable development of communities.

Keywords: Nonformal education, Roma pastors, Social integration, Roma communities, Sustainable development.

¹ Секция „Стратификация, неравенства и мобилност“ в ИФС при Българска академия на науките; kamelia.petkova@gmail.com

² Департамент География в НИГГТ при Българска академия на науките; nadeto.ilieva@abv.bg

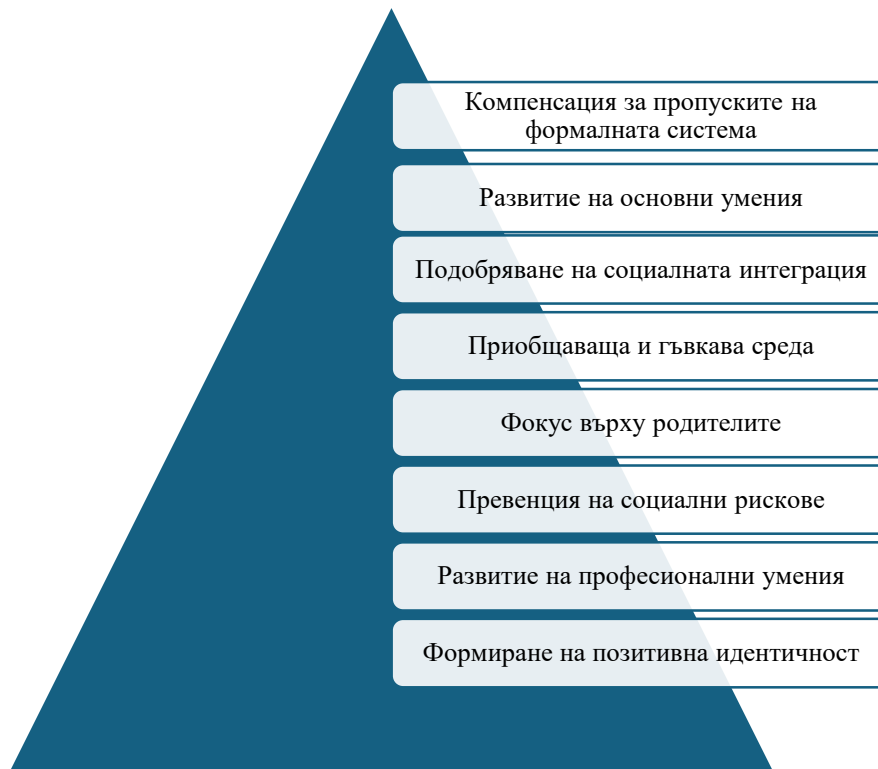
УВОД

Неформалното образование е ключов инструмент за развитие на умения, знания и социална интеграция в уязвими общности. В контекста на ромските гетоизирани структури в България, то предлага алтернативни пътища за достъп до образование и социална мобилност, които често остават недостижими в рамките на формалната образователна система. Сред основните двигатели на този процес са ромските пастори, които играят съществена роля не само като духовни лидери, но и като образователни наставници и посредници. Чрез неформалното образование те успяват да стимулират личностното развитие, изграждат общностни връзки и създават възможности за социално включване на представителите на ромската общност в българското общество. Настоящата статия разглежда ролята на ромските пастори в развитието на неформалното образование сред ромите, като поставя акцент върху техния принос в намаляването на социалната и образователната изолация. Примерите от ромските гетоизирани структури в Разлог и Благоевград служат като основа за анализ на предизвикателствата и възможностите, пред които са изправени пасторите, в усилията им за една по-успешна образователна интеграция на ромите в обществото.

ТЕОРЕТИЧНИ ОСНОВИ И МЕТОДОЛОГИЯ

Теоретични основи

Неформалното образование е широкообхватен феномен, разглеждан от множество теории и автори, които подчертават неговата роля като средство за социална трансформация и личностно развитие. Значението му се засилва особено в контекста на маргинализираните общности като ромската, където формалната система често се оказва недостатъчно ефективна в борбата за образователна интеграция. Разглеждано като обучение извън рамките на официалните институции (Coombs & Ahmed, 1974), то се е доказало като мощен инструмент за личностно и колективно развитие, особено в условията на социална маргинализация. Според UNESCO (1972) всяка образователна дейност извън формално установената система, насочена към специфични образователни цели и аудитории, попада в тази категория. Европейската рамка допълва това определение, подчертавайки, че подобни инициативи включват планирани, но нефокусирани върху формални резултати дейности, които служат на социалното и личностното развитие (Cedefop, Council of Europe). В този контекст неформалните форми на обучение се разглеждат като начин за компенсиране на дефицитите на формалната система и обогатяване на живота на участниците (Градинарова, Великова, 2018). Според Илков (2005) тези образователни дейности не само компенсират пропуските на традиционното обучение, но също така изграждат умения за социално включване и активност. Николаева (2008) отбелязва, че този тип образование не е просто алтернатива, а допълваща форма, която успешно работи в различни контексти. Този подход има множество предимства, които взаимодействат успешно с формалното обучение за постигане на по-високи резултати.

Фиг. 1. Основни приноси на неформалното образование за социална интеграция и развитие на ромската общност

Специализираната литература съдържа множество изследвания, които акцентират върху недостатъчната ефективност на формалната образователна система в отговор на специфичните потребности на ромските деца, особено когато те са изправени пред социално-икономическа изолация (Institute for Research in Education [IRE], 2019). Според доклад на IRE (2019) българската образователна система се характеризира с висока степен на стратификация и клъстериране на учениците според техните характеристики, което води до значителни различия в индивидуалните постижения и ниски средни резултати. Освен това преждевременното напускане на училище преди завършване на средно образование остава едно от най-сериозните предизвикателства пред системата (IRE, 2019). Нетрадиционните подходи предоставят по-достъпни методи за учене, съобразени с културните и социалните особености на ромската общност. Те насърчават развитието на умения като критично мислене и адаптивност, които помагат за справяне в различни социални и професионални ситуации. Такива програми също така подпомагат контактите между различни етнически групи, улеснявайки интеграцията на ромите в обществото, без да се губи тяхната културна идентичност. Подходите извън традиционната система създават приятелска и подкрепяща среда, която често липсва във формалното образование. Дейностите се провеждат в контекст, който уважава културните особености на ромската общност и насърчава отвореността към нови идеи. Включването на родителите в тези инициативи засилва връзката между семейството и образователния процес. Родителите са мотивирани да подкрепят децата си и активно да участват в учебния процес, което допринася за намаляване на проблеми като ранно отпадане от училище, безработица и зависимости. Чрез културни и социални дейности ромите развиват чувство на гордост и принадлежност към своята общност, изграждайки самочувствие и мотивация за успех.

В специализираната литература се акцентира върху значението на ромските пастори като ключови фигури за образователна промяна и намаляване на социалната и пространствена сегрегация. *Теорията на критическата педагогика* (Giroux, 1983) подчертава връзката между образованието и социалната справедливост, което прави концепцията особено релевантна за тяхната роля. Freire (1970) също разглежда образованието като средство за освобождение, изискващо критическо мислене и активна ангажираност. Ромските пастори могат да бъдат разглеждани като „органични лидери“ (Gramsci, 1971), които вдъхновяват маргинализираните групи да придобият знания и умения за социална мобилизация. *Теорията на социалния капитал* (Bourdieu, 1986; Putnam, 2000) предоставя аналитична рамка за значението на пасторите като мост между общността и външния свят. Социалният капитал, създаван чрез неформални мрежи, улеснява достъпа до ресурси и възможности. Според Weber (1922) харизматичното лидерство е важен фактор за социалните промени, като пасторите често използват това влияние за мобилизиране на ромските общности към образователна и социална активност. Пространствената сегрегация, разглеждана през призмата на Schelling (1971) и Wacquant (2008), намира решение чрез усилията на пасторите, които интегрират обучението извън рамките на традиционните институции с местното лидерство. В контекста на „правото на града“ на Lefebvre (1968) те улесняват достъпа на ромите до ресурси и възможности в градските пространства. Примерите от гетоизираните структури в Разлог и Благоевград демонстрират как този подход може да служи като механизъм за устойчиво развитие и интеграция.

Методология

Настоящата статия се основава на качествено проучване, проведено през 2024 г. по метода на изследване на два случая (case study) в ромските квартали на Разлог и Благоевград. Проучването включва 13 дълбочинни интервюта с представители на ромската общност, две интервюта с пастори, както и две включени наблюдения в съответните квартали. В Разлог съществува една евангелистка църква – Българска божия църква, която развива своята дейност от 2000 г. В Благоевград четири евангелистки църкви развиват религиозна дейност – Българска божия църква с подразделения ББЦ „Ново поколение“ и ББЦ „Израел“, Евангелистка петдесятна църква 1, Евангелистка петдесятна църква 2 и Евангелистка съборна църква, Евангелистка баптистка църква и Църква на адвентистите от седмия ден. Двамата пастори – от Благоевград и Разлог, с които са проведени интервютата, са от ромски произход, живеят сред ромската общност и са представители на Българска божия църква. Ползват се с голяма доверие и уважение не само сред местната общност, но и сред близкоразположените селища, основно намиращи се в териториалния обхват на Благоевградска област. Евангелистката църква в Разлог е една от най-големите по площ в страната, докато тази в Благоевград не разполага със самостоятелна сграда и се помещава в приземния етаж на дома на пастора.

Като най-подходящ метод е избран изследване на случаи поради неговите значителни предимства – позволява задълбочен анализ на конкретни социални явления в естествения им контекст, което е особено важно при изучаването на социалната и пространствената сегрегация на ромските общности, осигурява контекстуална релевантност, като отчита уникалните характеристики на всяка общност, в случая Разлог и Благоевград, включително културните, икономическите и социалните специфики. Методът на изследване на случаи предлага гъвкавост в събирането на данни чрез

различни техники, като дълбочинни интервюта и включени наблюдения, което обогатява анализа. Той също така улеснява откриването на нови хипотези чрез идентифициране на специфични модели и зависимости в рамките на изследваните случаи. Резултатите от такова изследване често имат висока практическа стойност, предоставяйки конкретни препоръки за политики и интервенции. Накрая, сравнението между двата случая дава възможност за идентифициране на общи и специфични фактори, които влияят на социалната интеграция и развитието в различни контексти. Тези предимства правят метода на изследване на случаи подходящ и ефективен за настоящото проучване.

ТЕРИТОРИАЛЕН ОБХВАТ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Настоящото изследване обхваща две ключови ромски гетоизирани структури в Югозападна България: „Предел махала“ в гр. Благоевград и квартал „Изток“ в гр. Разлог. Тези територии са емблематични примери за социално-икономическата изолация на ромските общности, но също така и за тяхната адаптивност и стремеж към интеграция в условията на ограничени ресурси. Според данни на Националния статистически институт (НСИ) към 2021 г. ромите съставляват около 4.2 % от населението на област Благоевград, което включва общо 12 318 души (www.nsi.bg). Тези данни предоставят обща представа за етническия състав в региона, макар че точният брой на ромското население в конкретни гетоизирани структури като „Предел махала“ в Благоевград и квартал „Изток“ в Разлог може да варира.

„Предел махала“, гр. Благоевград

„Предел махала“ възниква през 60-те години на XX век, когато ромските семейства са преместени от района на пазара в периферията на града. Махалата обхваща две основни зони – „Стара махала“ и „Нова махала“. Според местното население тези зони имат различия в инфраструктурните си характеристики, но въпреки това споделят сходни социално-икономически предизвикателства. През 2023 г. по неофициални данни, населението на махалата се оценява на около 2000 души, като броят им се е увеличил през последните две десетилетия в резултат на висока раждаемост и вътрешна миграция. Липсата на водоснабдяване и сметоизвозване създава значителни затруднения за жителите. Един от основните проблеми е нерегламентираното сметище в североизточната част на махалата. Емиграцията, която започва в края на XX в., играе важна роля в трансформацията на квартала. Много от жителите, работещи в чужбина – основно в Гърция, Германия и Великобритания, инвестират в подобрения на жилищата си. По думите на местен жител: „След 2012 г. масово вече всеки втори излизаше навън. Градежът е стабилен. Откакто хората започнаха да пътуват в чужбина, къщите станаха хубави. Едно време, преди 15-16 години имам предвид, къщите бяха от тенекии и дърво, а сега се построиха хубави къщи, откакто се отвори повече работа и откакто хората започнаха да пътуват в чужбина“. Статистическите данни за емиграцията показват, че над 50 % от домакинствата в махалата разчитат на финансови преводи от чужбина за своето препитание.

Квартал „Изток“, гр. Разлог

Квартал „Изток“ е единствената гетоизирана структура в гр. Разлог, в която според неофициални данни към 2023 г. живеят около 3500 души. Възникването му датира от 50-те години на XX век, когато местната администрация взема решение за концентрация на ромското население в отделен квартал. Това решение се възприема като „пагубно“ за ромската общност, тъй като води до социална изолация и ограничени възможности за интеграция. Кварталът е разделен на „стара“ и „нова“ махала. Старите къщи са построени със заеми по време на социализма и представляват около 80 % от законните жилища. Новата махала, известна като „Ориндж Каунти“, се разширява през последните две десетилетия благодарение на средства, спечелени от мигранти в чужбина. Улица „Стара планина“ разделя квартала, но няма етнокултурни различия между жителите от двете части. Трудовата миграция играе ключова роля за икономическата стабилност на квартала. Жените често работят в чужбина като гледачки на възрастни хора, докато мъжете намират заетост в строителството, земеделието и фабриките. Миграцията към Италия и Испания е значителна, като по данни на респондентите редовни автобуси свързват квартала с тези дестинации два пъти седмично.

Двете изследвани територии демонстрират различни етапи на развитие и социална динамика. „Предел махала“ се характеризира с по-значими инфраструктурни дефицити, докато „Изток“ в Разлог показва по-висока степен на легализация и интеграция. И в двата квартала миграцията се откроява като ключов фактор за трансформация. Според неофициални данни над 40 % от ромските домакинства разчитат на доходи от чужбина, което влияе върху стандарта на живот и жилищните условия. В същото време нерегламентираните строителства, липсата на инфраструктура и социална изолация остават сериозни предизвикателства. Изследването на тези територии предоставя основа за по-задълбочен анализ на социално-пространствената изолация на ромските общности и възможностите за тяхната интеграция чрез политики, насочени към устойчиво развитие и подобряване на жизнената среда.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЯ

Макар че липсват директни изследвания за ролята на евангелистките църкви и конкретно работата на ромските пастори за духовното и личностно израстване на ромите, съществуват някои европейски проучвания, които подчертават значението на религиозните и общностните лидери в подкрепата на образованието и социалната интеграция. Тези изследвания демонстрират, че религиозните институции могат да играят ключова роля в насърчаването на образователни инициативи и оказването на подкрепа в ромските общности. Например в статията "Съвременната образователна политика на Унгария и интеграцията на ромите" авторите Паднин и Леви (2014) анализират различни стратегии и подходи за подобряване на достъпа на ромите до качествено образование. Макар изследването да не е фокусирано изцяло върху ролята на пасторите, то подчертава значението на социалните и религиозните институции в процеса на интеграция. Докладът "Равен достъп на ромите до качествено образование" изследва добрите практики в образованието на ромите, включително ролята на общностните лидери (Open Society Foundations, 2007). Също така в доклада „Европейската гаранция за младежта и ромската младеж“ се акцентира върху

въздействието на религиозните и социалните институции по отношение на образованието на младите роми (Center for the Study of Democracy, 2017).

Резултатите от проведените две изследвания на случаи показват, че ромските пастори са двигатели на социална промяна. В рамките на своята ежедневна работа те реализират разнообразни религиозни, образователни и социални инициативи, които подпомагат развитието на общността, в която работят. Ромският пастор от Разлог подчертава, че църквата заема важно място в живота на ромите, като изпълнява множество роли:

- *„Тя е читалище, културен център, дори развлечение. Тя сближава и пообратимява членовете на общността.“*

Според него църквата играе съществена роля за предоставянето на неформално образование, което компенсира недостатъците на формалната образователна система. Дейността, която се извършва в тези религиозни храмове в двете ромски гетоизирани структури в Разлог и Благоевград, е показателна за това. В тях се организират курсове по шивачество, компютърна грамотност и чужди езици и по този начин се създават предпоставки за професионална реализация на много млади роми, които нямат финансови възможности за самообучение, с оглед тяхната по-успешна реализация на трудовия пазар. Ето и някои конкретни мнения в тази насока:

- *„Тук в махалата всички имат компютър, а аз организирах курсове по компютър и шивачество за тези, които нямат възможност.“* (мнение на ромски пастор от Благоевград).

- *„Обичам да помагам на ромите. Тук има стаи в които да спят, онези които нямат дом, и ги записвам на училище. Стоя плътно до тях, като им показвам как се мият зъбите, как се гладят панталоните. То се вижда кой иска да чете и да се моли. Не му трябва колко да може. Тук ги учим по три предмета и всичко е свързано с библията. Най-важното при подготовката на пасторите е те да имат дар слово. То си има специални дисциплини за това.“* (мнение на ромски пастор от Разлог).

В повечето случаи пасторите в изследваните два града активно посредничат между общността, училищата и местните власти. Те са наясно с предизвикателствата, пред които са изправени ромските семейства, и се стремят да ги подкрепят във всяка една стъпка, стига да са налице видими резултати от тяхната дейност. Пасторите осъзнават, че много ромски деца започват училище с недостатъчни езикови и културни умения, което затруднява тяхната адаптация и често пъти води до отпадането им от училище поради загуба на интерес и невъзможност да се справят с учебното съдържание. Затова пасторите организират допълнителни занимания по български език и извънучилищни програми, които стимулират желанието на децата към ученето. Тази подготовка често се осъществява под формата на различни занимания в църковните пространства. Един вдъхновяващ пример е включването на успешни роми от квартала в Разлог, които служат като модели за подражание и подпомагат по-малките ученици. В религиозната общност силното чувство за сплотеност играе важна роля, като децата не само получават подкрепа, но и виждат примери за успех, които могат да следват. Освен това църквата допълва липсващата роля на родителите в образователния процес, като предоставя помощ при ученето и подготовката на домашни, нещо, което много родители не могат да предложат по различни причини. Родителите се насърчават да участват активно в подготовката на децата си у дома.

- „Познавам медиаторите, които вършат страхотна работа. Когато има оплаквания от училищата, те стигат до мен и заедно намираме решение.“ (мнение на ромски пастор от Разлог).

Пасторите, с които разговаряхме, проповядват уважение към личността на учителя и чрез тях голяма част от ромите осъзнават важността, която има образованието за по-нататъшното личностно развитие на техните деца:

- „В църквата ги учим, че учителят е свято нещо, той дава живот на децата, които учи, и когато ти тръгваш с предразсъдък в храма на образованието, да влезеш с такива предразсъдъци е престъпление.“ (мнение на пастор от Разлог);

- „Нещата вече са различни. Сега всеки втори родител, с когото разговарям, има амбиция да осигури по-добро бъдеще за детето си, да не е неграмотно и да може да се справя в живота.“ (мнение на ромски пастор от Благоевград).

Пасторът в Разлог потвърждава напредъка в говоренето, четенето и писането на български сред групата роми в махалата, които говорят ромски език:

- „50 % от тях са членове на църквата и говорят вече много добре български. Аз организирам безплатни курсове по английски, немски, италиански език, който иска, идва. След като понаучат, после по-лесно си намират работа, когато отидат в чужбина пристигайки там, те не остават сами, там вече има някой, който ги посреща, знае езика, традициите и обичаите.... Аз имам претенции, че в нашата махала се говорят най-много чужди езици.“

Друга важна мисия за ромските пастори е да променят нагласите и ценностната система на общността. Религията оказва значително влияние върху възприемането на децата като основна ценност в семейството. Родителите започват да влагат повече усилия в тяхното физическо и духовно развитие. Това е отразено и в думите на пасторите:

- „... дори от малкото, което имаш, започвай да даваш на детето си, и един ден, когато то порасне, разбираш, че ще може да ти помогне и да се грижи за теб. Това е инвестицията, за която говоря – най-важната, която един човек може да направи в България, е да вложи в бъдещето на своето дете.“ (мнение на ромски пастор от Благоевград);

- „Ако преди две десетилетия беше обичайно ромските семейства да имат 9-10 деца, сега те обикновено имат две, три или максимум четири. Тази промяна се дължи на осъзнаването, че големият брой деца затруднява тяхното възпитание и образование. Църквата насърчава осмислен подход към живота, включително и към отглеждането на деца. Родителите все повече разбират, че за да дадат на децата си най-доброто, трябва да ограничат броя им според възможностите си“ (мнение на ромски пастор от Разлог);

- „Хващам ролята на църквата в промяната на ценностната система. Ако ние обединим силите си, това няма да стане за един път за една година, но поне някои основни неща, като например самодисциплиниране, поне помагачи, а не пречеци, подкрепящи в тази насока това общество, след десет години няма да е същото. Ние пропускаме време, и сега, повярвайте, ето тези деца, които виждаме там на улицата, те са бъдещето, но те са и настоящето, и тия деца, ако ги изпуснем, те няма да имат един добродетел, няма да имат нито една ценностна система, няма да може да чете, няма да може да пише, ако вие бяхте дошли тук преди пет години, можеше и да изчезнете.“ (мнение на ромски пастор от Благоевград).

Църквата играе ключова роля в борбата с предразсъдъците и насърчаването на семейните ценности. Например много ромски семейства са започнали да сключват граждански брак благодарение на усилията на пасторите да обяснят важността на този акт. Тя се оказва важна и от гледна точка на промяна на нагласите сред ромските семейства за броя на децата в семейството, както бе споменато по-горе. Ето какво споделят с нас и представителите на ромската общност в Разлог и Благоевград:

- *„Църквата те кара да осъзнаеш, че ако имаш повече деца, не можеш да ги възпитаеш ти и не можеш да ги образоваш. А това е важно. Не искам те да бъдат бедни и да стоят гладни. Искам да успеят, да имат хубава работа и да се гордеят с тях.“* (мнение на ромка от Разлог);

- *„Религията ни учи как да живеем и как да възпитаваме нашите деца. Тя ни помага да си направим една проста сметка колко деца мога да отгледам и да образовам, така че да могат да си уредят живота.“* (мнение на млада ромка от Благоевград);

- *„Църквата е много важна за мен. В нея винаги можем да намерим утеха. Когато нямаме пари за хляб отиваме там, когато не може детето да си напише домашното – пак отиваме там, защото знаем, че пасторът ще ни помогне. Той е нашата опора във всичко. Той учи децата ни какво е добро и какво е лошо.“* (мнение на ром от Разлог).

С подобряването на финансовата стабилност в семействата се наблюдава и растеж на образователното ниво сред ромите в двата града.

- *„90-те години бяха много трудни години особено за ромите. Кога можем да кажем, че се е подобрило икономическото състояние на ромите – можем да кажем след България не можеш да си намериш работа преди 2000 г. – повечето роми бяха необразовани, след тази година хората започнаха да инвестират повече време и средства за образованието и оттогава започва покачване на образователното равнище и те започнаха да мислят и по по-различен начин. Има такъв мит, че повечето роми са на социални помощи – няма такова нещо. За да вземеш социални помощи, трябва да отговаряш на много изисквания. Когато започнах да водя църквата в Предел махала, имаше едно такова нещо детето да не се пише на името на баща му, защото ще вземе там някакви петдесет лева, и когато започнахме да им обясняваме, че това докарва проклятие срещу тях и с тези петдесет лева с тях или без тях ти си си никои и ако се довериш на Бог, той може да задоволи всичките ти нужди, всичките ти потребности, никога да не останеш в лишения, тогава повечето сключиха граждански брак и това, което слушам са митове и легенди. Аз и моето семейство не сме взимали помощи, аз не помня да сме взимали помощи някога ... Ти стоиш против Бога против неговите принципи и когато осъзнаеш, че даването е много по-добро, отколкото взимането ... ти започваш да даваш от нямането си на детето си и един ден, когато то порасне, виждаш, че ще може да ти помогне, ще може да те отгледа, това е инвестицията, за която аз говоря на хората, най-добрата инвестиция, която може да направи човек в България, е да инвестира в детето си“* (мнение на ромски пастор от Разлог).

Промяната в начина на живот на ромите, несъмнено рефлектира върху успехите на ромските деца в училище. По мнението на пастора в Разлог:

„Сега всеки втори, с който разговарям, амбициите му са да остави по-добро бъдеще за детето си, да не е като него неграмотно, да не може да чете, да не може да пише, да

не може да преведе един документ ... Като човек, който се занимава с това, познавам деца, които, когато започнах да работя с тях, бяха първи и втори клас, а сега вече са абитуриенти. Някои от тях са завършили, други учат някаква специалност, трети записаха да учат в университета, това са едно от нещата, които правим в църквата, именно да променяме техния начин на мислене... Ние се стремим да променяме мисленето на родителите. Ние ги възпитаваме в това, че много трудно ще се оправят, ако нямат образование“.

Чрез своите инициативи пасторите създават приобщаваща и безопасна среда за децата, като организират спортни дейности, културни събития и учебни работилници. Те насърчават активното участие на родителите в образованието и подкрепят децата с учебни материали и морална подкрепа. Ромските пастори са катализатори на промяната в ромските общности. Чрез своята работа в неформалното образование те не само повишават нивото на знания и умения, но и създават по-добри условия за социална и образователна интеграция. Техният принос остава незаменим в борбата с изолацията и бедността, като предоставя на общността нови възможности и надежда за бъдещето. В някои случаи те също така се явяват и закрилници и спасители за много ромски семейства:

- *„Ето тука, в тая къща, живеят осем деца, ние започнахме да ги ограмотяваме, две от тях бяха наркомани, сега вече са чисти, не са ходили никъде в задруга, просто животът им се промени, дъщеря му е на 15, сега се ожени, мъжът ѝ е от Белица и той ще дойде тук“ (мнение на ромски пастор от Разлог);*

- *„Помагам на децата, които нямат химикалки, тетрадки им осигурявам, такива неща, опитвам се да им помогна във всяка една област. Ето например синът ми говори страхотен английски, той учи няколко години в американския университет. Сред плановете ни тази година е да отворим такова училище, да подпомогнем тези деца да могат да научат чужди езици не само говоримо, но и писмено“ (мнение на ромски пастор от Благоевград);*

- *„Помагам на децата, които живеят в бедни семейства. Например онзи ден купихме два кашона химикалки и 200 тетрадки, отиваме там, раздаваме ги, свършваме работа“ (мнение на ромски пастор от Разлог).*

Пасторите, с които разговаряхме, споделиха, че църквата изграе много важна роля за поддържаеанто на общността сплотена. Ето и едно конкретно мнение:

- *„Ако ние обединихме силите си и лека полека това няма как да стане за едни път, няма да стане за една година и нещата ще се променят към добро. И сега, повярвайте ми, ето тези деца, които виждаме там на улицата, те не са бъдеще, те са сега настояще и ако утре ги изпуснем, ето тия деца няма да имат никакъв добродетел вътре в тях. Трябва да ги възпитаваме, че трябва да уважават своите близки, да им помагат и да ги накарат те да се чувстват горди с тях. Трябва всички в семейството да се подкрепят и да бъдат сплотени. Само тогава могат да постигнат много неща, които сега нямат“ (мнение на ромски пастор от Разлог).*

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Неформалното образование не е просто допълнение към формалното обучение, а ключов инструмент за социална и образователна трансформация на ромската общност. То създава условия за равен достъп до знания, насърчава интеграцията и подобрява качеството на живот, като играе важна роля в компенсирането на недостатъците на

формалната образователна система. Ролята му е особено значима в контексти, където формалните образователни политики не успяват да отговорят на специфичните нужди на уязвимите групи, като осигурява по-гъвкави и адаптивни решения. Резултатите от настоящото изследване показват, че ромските пастори са изключително ценен ресурс за диалог и взаимодействие с местните ромски общности. Чрез организирането на неформални образователни дейности в рамките на евангелистките църкви те запълват празнините, оставени от традиционните образователни структури. Тези инициативи не само допринасят за повишаване на образователното ниво на ромите, но и играят важна роля в социалната интеграция, като създават среда на приобщаване, уважение и взаимопомощ. Неформалното образование, организирано от ромските пастори, показва потенциала си не само като образователен инструмент, но и като мощен механизъм за укрепване на социалния капитал в ромската общност. То допринася за изграждането на по-силни и сплотени общности, които са по-добре подготвени да се справят с предизвикателствата на съвременния свят, включително бедността, социалната изолация и липсата на равен достъп до ресурси. Тези усилия също така укрепват връзките между поколенията и засилват усещането за принадлежност към общността.

Ромските пастори със своята отдаденост, визия и лидерски умения продължават да бъдат катализатори на промяната, от която ромските общности отчаяно се нуждаят. Те не само действат като лидери и вдъхновители, но и като мост между маргинализираните групи и останалата част от обществото. Работата им демонстрира как социално ангажираните лидери могат да използват образованието като средство за овластяване и трансформация, като насърчават устойчиви процеси на интеграция и развитие.

В заключение, неформалното образование, съчетано с усилията на местните лидери като ромските пастори, се явява важен инструмент за създаване на справедливо, приобщаващо и устойчиво общество. Това е процес, който изисква сътрудничество между всички заинтересовани страни, за да бъдат изградени устойчиви модели за социална и образователна интеграция, които могат да бъдат адаптирани и приложени в различни общностни контексти.

Благодарности

Настоящата публикация е разработена в резултат на изпълнение на проект № КП06-Н65/7 от 2022 г. на тема „Пространствени модели на ромските градски гетоизирани структури в България“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ при МОН.

ЛИТЕРАТУРА

Bozhilova, A. 2013. Continuum of formal and nonformal learning. *Educational Studies Review*, 11(2), 98–112.

Bourdieu, P. 1986. The forms of capital. In: J. G. Richardson (Editor). *Handbook of theory and research for the sociology of education*, Greenwood Press, pp. 241–258.

Coombs, P. H., Ahmed, M. 1974. *Attacking rural poverty: How nonformal education can help*. The Johns Hopkins University Press, 292 pp.

Freire, P. 1970. *Pedagogy of the oppressed*. Continuum, New York-London, 183 pp.

Giroux, H.A. 1983. *Theory and resistance in education: A pedagogy for the opposition*. South Hadley, Mass. : Bergin & Garvey, 280 pp.

Gradinova, M., Velikova, T. 2018. The vitality of social learning in nonformal education. *Bulgarian Journal of Education*, 24(4), 301–318.

- Ilkov, I.** 2005. Nonformal education and marginalized communities: A Bulgarian perspective. *Journal of Educational Development Studies*, 12(2), 102–120.
- Koshlukova, S.** 2020. Practical and voluntary dimensions of nonformal education. *Education Studies*, 15(1), 45–67.
- Lefebvre, H.** 1968. *Le Droit à la ville* [The right to the city] (2nd ed.). Paris, France: Anthropos, 166 pp.
- Lin, N.** 2001. *Social capital: A theory of social structure and action*. Cambridge University Press, 278 pp.
- Manolescu, I.-T., Florea, N., & Aruștei, C.-C.** 2018. Forms of learning within higher education: Blending formal, informal and non-formal. *Cross-Cultural Management Journal*, 20(1), 7–15.
- Nikolaeva, R.** 2008. Parallels between formal and nonformal education. *Bulgarian Pedagogy Journal*, 18(3), 210–225.
- Pandin, S., R. Levy.** 2014. The contemporary educational policy of Hungary and the integration of Roma. *Strategies for Policy in Science and Education*, 22(4), 243–350.
- Putnam, R. D.** 2000. *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster, 357 pp.
- Scott, J.C.** 1985. *Weapons of the weak: Everyday forms of peasant resistance*. Yale University Press, 392 pp.
- Schelling, T.C.** 1971. Dynamic models of segregation. *Journal of Mathematical Sociology*, 1(2), 143–186. <https://doi.org/10.1080/0022250X.1971.9989794>
- Wacquant, L.** 2008. *Urban outcasts: A comparative sociology of advanced marginality*. Polity Press, 360 pp.
- Weber, M.** 1922. *Economy and society: An outline of interpretive sociology*. University of California Press, 1469 pp.
- ***Cedefop. (n.d.). Terminology of European education. Europa EU. Retrieved December 27, 2024, from <https://www.cedefop.europa.eu>
- ***Center for the Study of Democracy. (2017). *Assessing the access to and take up of the Youth Guarantee measures by Roma youth in Bulgaria*. https://csd.bg/fileadmin/user_upload/publications_library/files/2019_10/ROMA_YOUTH_ENG_WE_B.pdf
- ***Council of Europe. (n.d.). Definitions – Nonformal education. Retrieved December 27, 2024, from <https://www.coe.int/en/web/european-youth-foundation/definitions>
- ***European Knowledge Centre for Youth Policy (EKCYC). (n.d.). Nonformal education and youth development. Partnership between the European Commission and the Council of Europe in the Field of Youth. Retrieved December 27, 2024, from <https://pjp-eu.coe.int/en/web/youth-partnership/knowledge/-ekcyp>
- ***Institute for Research in Education. 2019. Problems of pre-school and school education in Bulgaria. Retrieved December 27, 2024, from <https://ire-bg.org>
- ***Open Society Foundations. 2007. Open Society Foundations. (2007). *Experiences of the Roma Education Initiative: Documentation studies highlighting the comprehensive approach*. Retrieved December 27, 2024, from <https://www.opensocietyfoundations.org>
- ***UNESCO. 1972. *Learning to be: The world of education today and tomorrow*. UNESCO, 313 pp.